

М.А. Жолаева*, PhD, доцент м.а.

К.Ж. Садуақасова, э.ғ.к., доцент м.а.

З.О. Уразбаева, э.ғ.к., доцент м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: r.zholaeva@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҰЙЫМДАРДЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ, ЕСЕПКЕ АЛУ, БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақаланың өзектілігі мемлекеттік ұйымдардың экономикада, әлеуметтік бақылауын орталықсыздандырудың заманауи процестерін зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан өзекті болып табылады. Осы зерттеудің мақсаты мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау моделін әзірлеу және бағалау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсер ету болып табылады. Әдістеме 381 мемлекеттік ұйымдардың үлгісіне негізделген зерттеу. Құрылымдық теңдеулер моделі әртүрлі құрылымдар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды талдауда қолданылды. Нәтижесінде есепке алу, бақылау олардың мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне тікелей әсер ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, бухгалтерлік есеп және бақылау тиімділіктің анықтаушы факторлары болып табылады, өйткені есепке алу және бақылау мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне (детерминация коэффициенті 64%) және жанама - олардың тиімділігіне айтарлықтай тікелей әсер етеді. Модель тәуелді айнымалының дисперсиясының 67% - ақтайды. Осы зерттеу әдебиеттегі олқылықты жабады, өйткені ол мемлекеттік ұйымдардың бас мамандары тұрғысынан орталықсыздандыруды анықтайтын екі тәуелсіз айнымалыны инновациялық түрде анықтайды. Мұндай зерттеу әдебиеттерді әзірлеуге қатысты, өйткені ол бастапқы модельді дайындайды және бағалайды, сонымен қатар бас мамандар мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыруға ықпал ететін факторларды анықтайды, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігін анықтау. Сондай-ақ, зерттеуде әр ұйымдасқан мемлекеттік мекемеге тән айырмашылықтарға қарамастан, нәтижелерді ұқсас контексте салыстыру мақсатында басқа мемлекеттің мекемелері қолданыла алады.

Кілт сөздер: басқару, децентрализация, орталықтандырылған, есеп, бақылау, тәуелді айнымалылар, тәуелсіз айнымалылар, тиімділігі

Ключевые слова: управление, децентрализация, централизованный, учет, контроль, зависимые переменные, независимые переменные, эффективность

Keywords: management, decentralization, centralized, accounting, control, dependent variables, independent variables, efficiency

JEL classification: D79, H0, H83

Кіріспе. Орталықтандырылған немесе иерархиялық, компаниядағы биліктің қатаң иерархиясымен, қолданылатын ережелер мен процедураларды рәсімдеумен, шешім қабылдауда орталықтандырумен және оларды орындау үшін нақты жауапкершілікпен ерекшеленеді [1].

Орталықтандырылмаған мемлекеттік ұйымдардың бухгалтерлік есепті ұйымдастыру мен жүргізудің қыр-сыры мемлекеттік мекемелерге децентрализация, есепке алу, бақылау және оның тиімділігін көрсетеді және осы зерттеудің өзектілігін анықтайды.

«Децентрализация» термині ұлттық мемлекеттердің пайда болуымен XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап ғылыми әдебиеттерде кеңінен қолданыла бастады [1]. Децентрализация осы зерттеудегі келесі тежегіш айнымалы болып табылады, мұндай орталықсыздандыру деңгейі басқарушылық есеп ақпаратының сипаттамаларына қажеттілік деңгейіне әсер етеді [2]. Орталықсыздандыру - бұл мекеме қызметінде кең билік немесе даналық өрісін қамтамасыз етуге ұйымдағы төменгі деңгейдегі менеджерлерге жауапкершілік өкілеттіктерін беру болып табылады [3]. Децентрализация көптеген экономикалық нәтижелермен байланысты, айталық, фискалдық әдептіліктің жоғары дәрежесі-орталықтандыру сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейімен [4], бейресми сектордың аздығымен [5], тиімділіктің жоғарылауымен және қоғамдық тауарлармен қамтамасыз етумен байланысты [6]. Орталықсыздандыру үлкен көмектің тиімділігін [7] және инфляцияны төмендетеді [8]. Сонымен қатар, орталықсыздандыруға байланысты әртүрлі нәтижелерді ескере отырып, елдердің

басқаларға қарағанда салыстырмалы түрде орталықсыздандырылғанын түсіну өте маңызды [9]. Жоғарыда сипатталған процестер өндіріс пен басқаруды орталықтандыру мен орталықсыздандырудың оңтайлы үйлесімі принципін сақтау қажеттілігін айқын көрсетеді [10]. Мемлекеттік мекемелерді басқару процесінде орталық өзінің құрылымдық бөлімшелеріне, яғни орталықтандырылған басқару өкілеттіктерінің бір бөлігін беруге мәжбүр. Мұндай процесс басқаруды орталықсыздандыру деп аталады [11].

Зерттеудің *мақсаты* тиімділігіне делдалдық тікелей немесе жанама әсер ететін факторларды, мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсерін талдау болып табылады. Зерттеудің *міндеттері*:

- орталықсыздандырудың да артықшылықтары мен кемшіліктерін көрсету;
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсері арасындағы байланысты талдауға байланысты тұжырымдамалық моделі зерттеліп көрсетуінде;

- мекемедегі децентрализация есеп пен бақылауды жақсарту тиімділігін, сапасын арттыруы.

Зерттеу әдісі – 381 мемлекеттік ұйымдардың үлгісіне негізделген зерттеу. Құрылымдық тендеулер моделі әртүрлі құрылымдар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды талдауда қолданылды. Нәтижесінде есепке алу, бақылау олардың мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне тікелей әсерін сандық тәсілге негізделіп жүргізіледі. Есеп процесін децентрализация (орталықсыздандыру) қосымша жұмыс күшін босатумен, есеп жұмысының қысқаруына байланысты мемлекеттік ұйымдар қызметінің тиімділігін және жедел басқарудың тиімділігін арттырумен, шаруашылық есептің дамуымен, бөлім қызметкерлерінің экономикалық ой қабілетінің дамуы [12], есеп беру сапасын арттыруы, бухгалтерлік ғылым мен білімге жұмсалатын шығындардың қысқаруы және т.б. байланысты елеулі мемлекеттік мекемелерге әсер етеді [13].

Әдебиеттік шолу. Мекемені орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау тиімділіктің анықтаушы факторы болып табылады деп болжайды, бірақ әртүрлі салалардағы мемлекеттік мекемелерде эмпирикалық мәліметтер жоқ, шетелдік және қазақстандық ғалымдар өкілеттіктерді беру [14], билікті қайта бөлу процесі, белгілі бір саясат, саяси стратегиялардың жиынтығы, қоғамдық басқаруды ұйымдастыру және жұмыс жасау принципі, қоғамдық басқару әдісі ретінде анықтайды [15]. Қолда бар мәліметтер орталықтандырылмаған жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дамушы елдерде мемлекеттік қызмет көрсетуге қабілетсіздігін көрсетеді [11]. Децентрализация тиімділігі күтпеген жағдайлар теориясын қолдайтын бірнеше факторларға байланысты деп болжайды. Теорияға сәйкес, мекеме жетістігі «ұйымдық контекст пен құрылым арасындағы сәйкестікке байланысты», бірақ жетістікке жетудің әмбебап әдісі жоқ, өйткені әр мекемеде әртүрлі экономикалық, әлеуметтік және физикалық жағдайларға тәуелді болады және соған бейімделеді [12]. Осылайша, мекемедегі децентрализация есеп пен бақылауды жақсарту тиімділігін арттыра алады. Ұйымдардың үлгісіне негізделген осы зерттеу келесідей *гипотезаларға* бағытталған:

1. Мекеме бухгалтерлік есебі шешім қабылдауға оң әсер етеді.
2. Мемлекеттік мекеме бақылауына оң өзгеріс әкеледі;
3. Ұйымдардағы децентрализация тиімділігіне оң әсер етеді.

Негізгі бөлім. Орталықсыздандыру көбінесе орталық үкіметтен жергілікті мемлекеттік органдарға өкілеттіктер мен жауапкершілікті беруді білдіреді, бірақ мұндай процесті деконцентрация деп атаған дұрыс. Қазіргі уақытта оны Қазақстан Республикасында жүзеге асырылады. Алайда, мемлекеттік атқарушы органдардың, жергілікті атқарушы органдардың бірыңғай жүйесіне енетін қазіргі қолданыстағы жергілікті мемлекеттік басқару жүйесіндегі функцияларды беру тек функцияларды орындау мақсатында жауапкершілікті беруді білдіреді, немесе ештеңеде білдірмеуі де мүмкін және өкілеттіктер жоғары билік органдарында қалады. Қазіргі уақытта есепті жүргізудің екі нұсқасы бар:

- 1) Орталықтандырылған;
- 2) Децентрализация (орталықсыздандыру).

Кез келген басқа құбылыс сияқты, орталықсыздандырудың да артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Оның негізгі артықшылықтары:

- Күнделікті мәселелерді шешуге өкілеттік беру жоғары менеджерлерге маңызды мәселелерге назар аударуға мүмкіндік береді;
- Шешім қабылдау құқығы ағымдағы операциялар туралы енегжей-тегжейлі және соңғы ақпараты бар адамдарға беріледі;

- Келісу және бекіту процедураларын жою тұтынушылардың талаптарына тезірек жауап беруге және сыртқы ортаның өзгеруіне жауап беруге мүмкіндік береді;

- Менеджменттің төменгі деңгейлерінің менеджерлері оларды жоғары лауазымдарда жұмыс істеуге дайындайтын тәжірибе мен дағдыларының болуы;

- Қызметкерлердің өз еңбегіне деген ынтасы мен қанағаттануы артады [5].

Орталықсыздандырудың белгілі бір кемшіліктері бар:

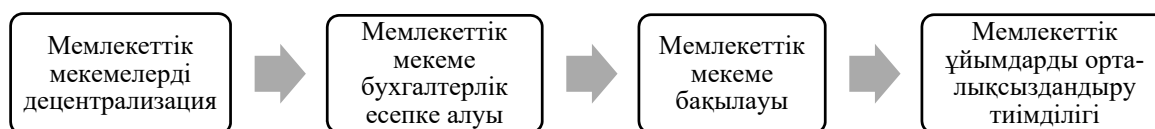
- Басқарудың төменгі деңгейлерінде шешімдерді оқиғалардың толық көрінісінсіз қабылдауға болады;

- Ұйымның қызметін үйлестіруде қиындықтар туындауы мүмкін;

- Басқарудың төменгі деңгейлерінің менеджерлері ұйымның жалпы мақсаттарынан өзгеше мақсаттары болуы мүмкін (мысалы, бас маман тұтастай алғанда жұмыс тиімділігін арттырудан гөрі өз бөлімшесін кеңейтуге мүдделі болуы мүмкін);

- Инновацияны еңгізу қиын болуы мүмкін.

Құтпеген мән-жайлар теориясына негізделген осы зерттеу мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсері арасындағы байланысты талдауға бағытталған. Тұжырымдамалық моделі зерттеліп көрсетілген (1- сурет).

1-сурет. Зерттеліп ұсынылған модель*

* Авторлармен құрастырылған

Осы зерттеу ұсынылған мақсатқа жетуге мемлекеттік ұйымдардың басшыларына бағытталған сауалнаманы қолдануды көздейтін сандық тәсілге негізделген. Сауалнама Lime Survey бағдарламалық жасақтамасының көмегімен жасалды. Ондай өлшеу құралы алдын-ала сынақтан өтті.

Сауалнама құрылымы мен сауалнама нүктелері - бұл субъект өзінің жеке идеясына сүйене отырып қарапайым мәлімдемелермен бағалауы керек. Әдетте 5 градация қолданылады, яғни:

1. Толық келіспеймін
2. Келіспеймін
3. Ортасында бір жерде
4. Келісемін
5. Толық келісемін.

Мәлімдемелердің тұжырымдары зерттеушінің міндеттеріне байланысты таңдалады, жауаптың тұжырымдары да әртүрлі болуы мүмкін. Қалған бөліктерге зерттелетін аспектілерді бағалауға мүмкіндік беретін элементтер кіреді (мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігі). Осында алдыңғы зерттеулердегі дәлелденген, бейімделген өлшем шкалаларын пайдаланады және ұсынылған тұжырымдамалық модельде көрсетілген конструкциялардың әрбір элементіне жауап беру реті 5 баллдық, мұнда 1 деген «толық келіспеймін», ал 5 «толық келісемін» Лайкерт шкаласына сәйкес келеді. Көп позициялық өлшем - мұндағы объективті түрде пікірлер арқылы әлеуметтік құбылыстарға көзқарасты бақылау мен өлшеудің ғылыми құралы [6]. Бухгалтерлік есеп және аудит саласындағы әдіскерлер мен ғалымдар тиімдішкәланы қалыптастыру мақсатында қажет деп саналатын субъективтілік пен пункттер санына қатысты мәселелерді көтерді, бірақ Лайкерт шкаласы да, көп нүктелі шкала да кеңінен қолданылады және ақпарат іздейтін зерттеушілер үшін пайдалы құралдарды ұсынады.

Мұнда «Лайкерт» өлшеу шкаласын пайдалана отырып, мемлекеттік ұйымдардың орталықсыздандырылуын, есебін, бақылауын, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсерін өлшедік [7]. Қаржылық ақпараттың сапасын өлшеу шкаласы Дорниердің зерттеуі негізінде қабылданды, бейімделді.

Іріктеу процесі арқылы келесі 5 сүзгіні қолдана отырып жүргізілді:

- Қазақстандағы электрондық пошта мекен-жайы бар барлық мемлекеттік ұйымдар;
- қызметкерлердің соңғы саны: 50 кем дегенде;
- мемлекеттік аудиторлық қызметі бар мемлекеттік мекемелер;
- квазимемлекеттік секторлар;

- жұмыс жасайтын мемлекеттік ұйымдар.

Сауалнамаға жауап берген 7812 мемлекеттік ұйымдар болды. Мекемелердің едәуір санына қарамастан, сауалнаманы елдің бір аймағына немесе ауданына шектеудің орнына барлық мекемелерге қолдану туралы шешім қабылданды. Осындай опция қарастырылған, өйткені берілген зерттеу мекемедегі бас мамандар арасында жүргізіледі және жауаптар саны аз болуы мүмкін.

Сауалнама онлайн режимінде жүргізілді, оған сілтеме мекемелерге электрондық пошта арқылы жіберілді және мекемелердегі негізгі шешім қабылдаушыға (бас мамандарға) жіберілді. 2022 жылдың 2-31 наурызы аралығында электрондық хаттар жіберілді (барлығы 7799 электрондық пошта). Көрсетілген кезеңде 389 толық бақылау алынды. Мемлекеттік ұйымдардың көптігін ескере отырып, өте үлкен популяцияны қамтитын ғылыми зерттеулерде практикалық үлгі болатын керемет таңдалды [9].

Деректерді талдау үш кезеңнен тұрады:

- (1) деректерді алдын ала талдау;
- (2) өлшеу моделін бағалау;
- (3) құрылымдық модельді бағалау.

Мәліметтерді "тазартудың" барлық процедуралары 4 кезеңнен тұратын SPSS бағдарламалық жасақтамасында орындалды:

- (1) жетіспейтін деректерді өңдеу;
- (2) экстремалды деректерді талдау (шығарындылар);
- (3) орталық тенденция мен қалыптылықты талдау;
- (4) талдау мөлшерін таңдау.

Тиісті дайындықтан кейін SPSS Statistics бағдарламалық жасақтамасындағы құрылымдық теңдеулер моделін қолдана отырып, статистикалық мәліметтер талдауы жүргізілді, өйткені зерттеуде тұжырымдалған гипотезаларды тексеруге бағытталған деректерді талдаудың құнды әдісі және теориялық моделі тікелей өлшенбейтін, бірақ олардың көрсеткіштері немесе элементтері арқылы өлшенетін күрделі қатынастар мен айнымалыларды қамтиды.

Мемлекеттік ұйымдардың бухгалтерлік есебі мекемелердің өзінде жүргізілетіндіктен, сауалнамаға қатысқандардың 250-і (65,6%) мекемелердің ішінде қызмет көрсететіндерін айтады, ал 69-ы (18,1%) бухгалтерлік қызметке қосалқы мердігерлік жасайтындықтарын айтады. Алайда, 62 (16,3%) мекемелер екі қызметтің де бар екенін, яғни олардың ішкі бөлімі бар екенін айтады, бірақ олар әлі де сырттан қызмет көрсетуге қосалқы мердігерлік жасайды. Ішкі бақылау қызметіне келетін болсақ, респонденттердің 267-сі (70,1%) ішкі бақылау қызметі бар екенін атап өтті, ал 31-і (8,1%) бұл қызметке толық қосалқы мердігерлік жасады. Алайда, 77 (20,2%) олардың екеуі де бар, ал тек 6 (1,6%) ұйымда ішкі бақылау жоқ дегенді білдіреді.

Сондай-ақ, деректерді SEM талдауына дайындауға алдын-ала талдау жүргізілді. Құрылымдық модельдерде жасырын айнымалылар F әрпімен белгіленеді (фактор – фактор) және бақыланатын V (айнымалы – айнымалы).

X айнымалысы Y айнымалысын анықтайтындығы, графикте бір жақты көрсеткімен көрсетілген, келесі құрылымдық теңдеумен берілген:

$$Y = aX + E_y \quad (1)$$

мұндағы, a – детерминация коэффициенті, E_y – қалдығы.

X және Y айнымалыларының корреляция (ковариация) фактісі $(X, Y) = b$.

A және B параметрлерінің мәндерін, мысалы, кез келген алдыңғы зерттеулердің, бақылау деректерінің нәтижелеріне сүйене отырып алдын ала анықтауға болады немесе модельді талдау кезінде бағалауға қабылданады. Соңғы жағдайда осы коэффициенттер жұлдызшалармен ауыстырылады.

Деректерді алдын ала талдау өткізіп алған мәндерді, шығарындыларды, үлгі өлшемін, негізгі тенденцияларды және деректердің қалыпты жағдайын талдауға бағытталған. SEM талдауы екі кезеңнен тұрады:

- (1) өлшеу моделін бағалау
- (2) құрылымдық модельді бағалау.

Өлшеу моделінің нәтижелерін бағалау зерттеліп көрсетілген (1- кесте).

Өлшеу моделінің нәтижелері*

Құрылымы	C_k -Стандартталған коэффициент
Мемлекеттік ұйымдардағы есепке алу (Есеп) ($CR = 90, AVE = 57$)	
Есептегі қаржылық ақпараттың дәлдігі шешім қабылдауға көмектеседі.	0,693*
Есептегі қаржылық ақпарат оның дұрыстығын қамтамасыз ету үшін мұқият дайындалады	0,804*
Есепке алынған қаржылық ақпарат пайдаланушыға оңай түсінікті болуы	0,753*
Бухгалтерлік есепте қаржылық ақпарат бухгалтер бейнелегісі келетін нәрсені сенімді түрде көрсетеді.	0,763*
Мемлекеттік мекеме бақылауы (Бақылау) $CR = 94, AVE = 69$	
- операциялық тиімділігін жақсартты	0,805*
- тиімді операцияларды, қызмет пен іскерлік тәжірибелерді құруға және қалыптастыруға мүмкіндік берді	0,737*
- қаржылық есептілікті сапалы дайындауға мүмкіндік берді	0,900*
- барлық қажетті ережелерді, яғни заңдарды, ережелерді, нұсқаулықтарды, стандарттарды және ішкі бақылауға қатысты басқа мәселелерді сақтайды	0,881*
Мемлекеттік ұйымдардағы децентрализация тиімділігі (Тиімділік) ($CR = 95, AVE = 72$)	
- операциялық қызмет, басқару және өнімділік тұрғысынан артықшылықтарға қол жеткізуге мүмкіндік берді	0,853*
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау және олардың тиімділігі кезінде әр түрлі баламалар немесе опциялар қарастырылды, бұл мекемелерге ең жақсы шешімді таңдауға мүмкіндік берді.	0,857*
- операциялық қызметтің тиімділігі мен өнімділігін арттыруға ықпал етті.	0,907*
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау және олардың тиімділігі оның жетістігін анықтайды.	0,776*

* [7, 11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Зерттелген мәліметтер, кесте 1 мұндағы, C_k – стандартталған (регрессиялық) коэффициенттер, оларды бета-коэффициенттер деп те атайды;

CR - Сенімділік құрамасы (кейде конструктивті сенімділік деп аталады) - бұл Альфа Кронбахқа ұқсас шкала элементтерінің ішкі консистенциясының көрсеткіші.

AVE - бұл сандық бағалаудың ақаулы түрі.

Корреляция 0.001 деңгейіне маңызды.

Барлық элементтердің әр факторға сәйкес келетіндігін тексеру, мұндағы әр құрылымды бағалауға қолданылатын өлшеу шкаласының бір өлшемділігін растайды. Құрылымдық модельдеуде тек тәуелсіз айнымалылардың ковариациялары (корреляциялары) беріледі немесе бағаланады. Қалыптасқан модельдің дәйектілігі мен сапасы SEM-де әртүрлі көрсеткіштер арқылы бағаланады, олардың негізгісі хи-квадраттың ықтималдық критерийі, RMSEA жуықтау қатесі, CFI салыстырмалы келісім индексі болып табылады.

Алынған орташа дисперсия мәндері (>0,50) және стандартталған коэффициенттер (>0,60) сәйкесінше өлшеу шкалаларының дискриминантты және конвергентті жарамдылығының болуын көрсетеді. Жиынтық сенімділік мәндері (>0,60) өлшеу шкаласының сенімділігін растайды. Зерттеу моделінде ұсынылған гипотезаларды тексеру үшін құрылымдық модельді бағалаймыз. Түзету көрсеткіштері модельдің жақсы сәйкестігін көрсетеді ($\beta^2=93,75$ (46), $p=0,00$, CFI = 0,99, GFI = 0,96, NFI = 0,97, RMSEA = 0,049). Құрылымдық модельді бағалау нәтижелері келтірілген (2 кесте).

Модельді зерттеу нәтижелері*

Параметрлер	C_k -Стандартталған коэффициент	P - мәні	R^2 - анықтау коэффициенті
(Есеп) - (Бақылау)	80	***	64
(Бақылау)- (Тиімділік)	65	***	67
(Есеп) - (Тиімділік)	20	***	

* [7, 11, 12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Берілген кесте 2 мәліметінде мұндағы, (Есеп) - Мемлекеттік ұйымдардағы есепке алу;
 (Бақылау) - Мемлекеттік мекеме бақылауы;
 (Тиімділік) - Мемлекеттік ұйымдардағы децентрализация тиімділігі;
 *** - Корреляция маңызды 0,1 % деңгейіне.

Нәтижесінде, бақылау жүйесінің сапасы оң және айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді ($\beta=20$; p -мәні <001), бұл ішкі бақылау жүйесінің сапасын жақсарту алдыңғы зерттеулерді растайтын тиімділігін арттыруға ықпал етеді деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Зерттеу гипотезаны қолдайды.

Нәтижесі сонымен қатар бақылау жүйесінің сапасы қаржылық ақпараттың сапасына оң және айтарлықтай әсер ететіндігін дәлелдейді ($\beta=80$; p -мәні <001), бұл бақылау жүйесінің сапасын жақсарту қаржылық ақпараттың сапасын жақсартуға ықпал етеді және бірінші айнымалы екінші жағдайлардың 64% түсіндіреді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жасалған нәтижелер алдыңғы зерттеулерге сәйкес келеді және гипотезаға оң нәтиже береді [3].

Күтілгендей, осы зерттеудің нәтижелері шешім қабылдаудың сәттілігіне қаржылық ақпараттың сапасы да әсер ететінін көрсетеді ($\beta=65$; p -мәні <001), бұл қаржылық ақпараттың сапасын жақсартудың тиімділік факторы болып табылады [7]. Нәтижелер гипотезаны қолдауға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер тәуелсіз айнымалылар (бақылау және қаржылық ақпарат сапасы) тәуелді айнымалының 67% түсіндіретінін көрсетеді.

Сонымен қатар, бұл зерттеуде біз ішкі бақылаудың сапасы қаржылық ақпараттың сапасы арқылы шешім қабылдаудың сәттілігіне жанама әсер ететіндігін растаймыз ($\beta = 52$; p -мәні <001), жалпы 72 кезінде әсер етуі.

Күтпеген мән-жайлар теориясына негізделген зерттеу маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді, яғни децентрализация тиімділігі бақылау жүйесіне және қаржылық есептіліктің сапасына байланысты [15]. Дегенмен, қаржылық ақпарат арқылы мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігін дәлелдеу [16].

Қорытынды. Мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру моделін, есепке алуды, бақылауды және олардың күтпеген жағдайлардағы тиімділігін әзірлеп, бағалауға қол жеткізілді:

1. Нәтижелер бақылау жүйесінің сапасы шешім қабылдаудың сәттілігіне оң және айтарлықтай әсер етеді.
2. Бақылау мен қаржылық есептілік арасында оң және мағыналы байланысын және қаржылық есептіліктің ашықтығын қамтамасыз етудегі бақылаудың маңызды рөлін ашады.
3. Мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, олардың тиімділігі жоғары сапалы ақпарат қажет екенін көрсете отырып, оған оң әсер етеді.

Қорытынды мен нәтижесі, тиімділігі қаржылық ақпараттың сапасын жақсартуға ықпал ететін болса, шешім қабылдаудың сәттілігіне әсер ететіндігін көрсетеді. Сондай-ақ әрбір ұйымға тән айырмашылықтарға қарамастан нәтижелері ұқсас контексттерде салыстыруда басқа мекемелерге қолдануды ұсынамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Tang W. Decentralization and development of small cities: Evidence from county-to-city upgrading in China [Electronic resource] // China Economic Quarterly International. – 2021. – 1(3). – P. 191-207. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ceqi.2021.05.002>.
2. Cennamo C., Marchesi C., Meyer T. Two Sides of the Same Coin? Decentralized versus Proprietary Blockchains and the Performance of Digital Currencies [Electronic resource] // Academy of Management Discoveries. – 2020. – Vol. 6(3). – P. 382-405. – URL: <https://doi.org/10.5465/amd.2019.0044>.
3. Solechan A., Setiawati I. Pengaruh Karakteristik Sistem Akuntansi Manajemen Desentralisasi sebagai Variabel Moderating terhadap Kinerja Manajerial (Studi Empiris Perusahaan Manufaktur di Kabupaten Semarang) // Fokus Ekonomi: Jurnal Ilmiah Ekonomi. – 2009. – 4 (1). – P. 64-74.
4. Mentor I. Decentralization and the Increased autonomy in Local Governments [Electronic resource] // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2014. – №109. – P. 459-463. – URL: <https://doi.org/10.34152/fe.4.1.%25p>.
5. Busygina I., Filippov M., Taukebaeva E. To decentralize or to continue on the centralization track: The cases of authoritarian regimes in Russia and Kazakhstan // Journal of Eurasian Studies. – 2018. – 9. – P. 61-71.

6. Мусипова Л., Кутжан І. Факторы, влияющие на качество и эффективность принимаемых управленческих решений в компании [Электронный ресурс] // Журнал Государственный аудит. – 2023. – 59(2). – С. 6-10. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-6-10>.
7. Zholayeva M.A. Internal control: non-linear view // Central Asian Economic Review. – 2019. – No.1. – P. 26-33.
8. Мухамедиев Б.М., Темербулатова Ж.С., Иляшова Г.К. Влияние Евразийского экономического союза на торговлю Казахстана: оценка воздействия с использованием метода синтетического контроля // Журнал Economics: the strategy and practice. – 2020. – 15(2). – С. 55-64.
9. Никифорова Е., Столяров Г., Карабаев Э. Использование официальной статистической информации, предусмотренной федеральным планом статистических работ и ведомственной статистикой, при установлении ключевых показателей эффективности деятельности институтов развития российской федерации [Электронный ресурс] // Государственный аудит. – 2022. – 56(3). – С. 78-86. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-78-86>.
10. Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О. Қазақстанның агроөнеркәсіптік өндірісіндегі ішкі бақылау тетігі [Электронды ресурс] // Журнал Аграрлық нарық проблемалары. – 2023. – (3). – Б. 103-110. – URL: <https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.10>.
11. Нугербеков Д.С., Бейсенова Л.З., Шахарова А.Е. Концептуальные основы аудита эффективности планирования республиканского бюджета // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2021. – 4(45) 30. – С. 212-217. – DOI 10.52260/2304-7216.
12. Zholayeva M.A. Internal Control in the Insurance System // Research Journal of Pharmaceutical, Biological and chemical Sciences. – 2016. – Vol.7 (4). – P. 1461-1466.
13. Зекенов Е., Карыбаев А., Шахарова А. Стратегический аудит как перспективное направление государственного аудита и финансового контроля [Электронный ресурс] // Государственный аудит. – 2022. – 57(4). – С. 19-28. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-57-4-19-28>.
14. Кызыкеева А.С., Миржакыпова С.Т. Анализ взаимосвязи тона финансовых отчетов и аудиторского риска [Электронный ресурс] // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2020. – Том 133. – № 3. – С. 51-59. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2020.v133.i3.05>.
15. Жолаева М.А., Аманова Г.Д., Садуакасова К.Ж. Сызықтық емес жүйеде әділ күн есебіндегі аудиторлық есептердің біркелкілігі [Электронды ресурс] // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы. – 2023. – No3. – Б. 341-355. – URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355>.

REFERENCES

1. Tang W. Decentralization and development of small cities: Evidence from county-to-city upgrading in China [Electronic resource] // China Economic Quarterly International. – 2021. – 1(3). – P. 191-207. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ceqi.2021.05.002>.
2. Cennamo C., Marchesi C., Meyer T. Two Sides of the Same Coin? Decentralized versus Proprietary Blockchains and the Performance of Digital Currencies [Electronic resource] // Academy of Management Discoveries. – 2020. – Vol. 6(3). – P. 382-405. – URL: <https://doi.org/10.5465/amd.2019.0044>.
3. Solechan A., Setiawati I. Pengaruh Karakteristik Sistem Akuntansi Manajemen Desentralisasi sebagai Variabel Moderating terhadap Kinerja Manajerial (Studi Empiris Perusahaan Manufaktur di Kabupaten Semarang) // Fokus Ekonomi: Jurnal Ilmiah Ekonomi. – 2009. – 4 (1). – P. 64-74.
4. Mentor I. Decentralization and the Increased autonomy in Local Governments [Electronic resource] // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2014. – №109. – P. 459-463. – URL: <https://doi.org/10.34152/fe.4.1.%25p>.
5. Busygina I., Filippov M., Taukebaeva E. To decentralize or to continue on the centralization track: The cases of authoritarian regimes in Russia and Kazakhstan // Journal of Eurasian Studies. – 2018. – 9. – P. 61-71.
6. Musipova L., Kutzhan I. Faktory, vliyayushchie na kachestvo i effektivnost' prinimaemyh upravlencheskih reshenij v kompanii [Factors influencing the quality and effectiveness of management decisions made in a company] [Elektronnyy resurs] // Zhurnal Gosudarstvennyy audit. – 2023. – 59(2). – S. 6-10. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-6-10> [in Russian].
7. Zholayeva M.A. Internal control: non-linear view // Central Asian Economic Review. – 2019. – No.1. – P. 26-33.

8. Muhamediev B.M., Temerbulatova Zh.S., Ilyashova G.K. Vliyanie Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza na trgovlyu Kazahstana: ochenka vozdeystviya s ispol'zovaniem metoda sinteticheskogo kontrolya [The effect of Eurasian Economic Union on trade of Kazakhstan: impact evaluation using the Synthetic Control Method] // Zhurnal Economics: the strategy and practice. – 2020. – 15(2). – S. 55-64 [in Russian].

9. Nikifirova E., Stolyarov G., Karabaev E. Ispol'zovanie oficial'noj statisticheskoy informacii, predusmotrennoj federal'nym planom statisticheskikh rabot i vedomstvennoj statistikoj, pri ustanovlenii klyuchevyh pokazatelej effektivnosti deyatel'nosti institutov razvitiya rossijskoj federacii [The use of official statistical information provided for by the federal plan of statistical work and departmental statistics when establishing key performance indicators for the activities of development institutions of the Russian Federation] [Elektronny resurs] // Gosudarstvennyj audit. – 2022. – 56(3). – S. 78-86. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-78-86> [in Russian].

10. Zholayeva M.A., Saduakasova K.Zh., Urazbaeva Z.O. Kazakstannuñ agroönerkäsiptik öndirisindegi ishki bakylau tetigi [Internal control mechanism in agro-industrial production in Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Zhurnal Agrarlyk naryk problemalary. – 2023. – (3). – B. 103-110. – URL: <https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.10> [in Kazakh].

11. Nugerbekov D.S., Bejsenova L.Z., Shaharova A.E. Konceptual'nye osnovy audita effektivnosti planirovaniya respublikanskogo byudzheta [Internal control mechanism in agro-industrial production in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhduнародной торговли. – 2021. – 4(45) 30. – S. 212-217. – DOI: 10.52260/2304-7216 [in Russian].

12. Zholayeva M.A. Internal Control in the Insurance System // Research Journal of Pharmaceutical, Biological and chemical Sciences. – 2016. – Vol.7 (4). – P. 1461-1466.

13. Zekenov E., Karybaev A., SHaharova A. Strategicheskij audit kak perspektivnoe napravlenie gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya [Strategic audit as a promising area of state audit and financial control] [Elektronny resurs] // Gosudarstvennyj audit. – 2022. – 57(4). – S. 19-28. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-57-4-19-28> [in Russian].

14. Kzykeeva A.S., Mirzhakypova S.T. Analiz vzaimosvyazi tona finansovyh otchetov i auditorского риска [Analysis of the relationship between the tone of financial statements and audit risk] [Elektronny resurs] // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya. – 2020. – Tom 133 № 3. – S. 51-59. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2020.v133.i3.05>.

15. Zholayeva M., Amanova G., Saduakasova K. Syzyktyk emes zhyjede adil kun esebindegi auditorlyk esepтерdin birkelkiligi [Uniformity of audit reports in the calculation of fair value in a nonlinear system] [Elektronny resurs] // Economic series of the Bulletin of the L.N. Gumilev ENU. – 2023. – №3. – B. 341-355. – URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355> [in Kazakh].

Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: УЧЕТ, КОНТРОЛЬ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация

В данной статье исследование современных процессов децентрализации социального контроля хозяйственных организаций является актуальным как с теоретической, так и практической точки зрения. Целью данного исследования является разработка и оценка модели децентрализации государственных организаций, учет, контроль, а также опосредующего влияния на их эффективность. Методология исследования, основанное на выборке из 381 государственных организаций. Модель структурных уравнений была использована при анализе причинно-следственных связей между различными конструкциями. Результаты показывают, что учет, контроль напрямую влияет на их эффективность децентрализации государственных организаций. Более того, децентрализации государственных организаций, бухгалтерского учета и контроль являются определяющими факторами эффективности, поскольку учет и контроль оказывает значительное прямое влияние на эффективность децентрализации государственных организаций (с коэффициентом детерминации 64%) и косвенное - на их эффективность. Модель оправдывает 67% дисперсии зависимой переменной. Такое исследование покрывает пробел в литературе, поскольку оно инновационно определяет две независимые переменные, которые являются определяющими для децентрализации, с точки зрения менеджеров государственных организаций. Это исследование имеет отношение к разработке литературы, поскольку в нем разрабатывается и оценивается оригинальная модель, а также к менеджерам в

том смысле, что оно определяет факторы, способствующие децентрализации государственных организаций, учет, контроль, а также опосредующего влияния на их эффективность. Также исследование может применимы к другим частным компаниям, чтобы иметь возможность сравнивать результаты в аналогичных контекстах, несмотря на различия, присущие каждой организованной компаний.

Zholayeva M., Saduakassova K., Urazbayeva Z.

**THE DECENTRALIZATION OF STATE ORGANIZATIONS:
ACCOUNTING, CONTROL AND THEIR EFFECTIVENESS**

Annotation

The in this article, the study of modern processes of decentralization of social control of economic organizations is relevant both from a theoretical and practical point of view. The purpose of this study is to develop and evaluate a model of decentralization of state organizations, accounting, control, as well as the indirect impact on their effectiveness. Methodology A study based on a sample of 381 government organizations. The model of structural equations was used in the analysis of cause-and-effect relationships between different structures. The results show that accounting, control directly affects their effectiveness of decentralization of state organizations. Moreover, decentralization of state organizations, accounting and control are the determining factors of efficiency, since accounting and control have a significant direct impact on the effectiveness of decentralization of state organizations (with a determination coefficient of 64%) and indirectly on their effectiveness. The model justifies 67% of the variance of the dependent variable. Such a study covers a gap in the literature, since it innovatively defines two independent variables that are crucial for decentralization, from the point of view of managers of state organizations. This study is relevant to the development of literature, since it develops and evaluates the original model, as well as to managers in the sense that it determines the factors contributing to the decentralization of state organizations, accounting, control, as well as the indirect influence on their effectiveness. Also, the study may be applicable to other private companies to be able to compare results in similar contexts, despite the differences inherent in each organized company.

